

ΒΑΛΕΡΙΟ ΜΑΣΙΜΟ
ΜΑΝΦΡΕΝΤΙ

ΤΑ
ΘΑΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: LE MERAVIGLIE DEL MONDO ANTICO

Από τις Εκδόσεις Mondadori, Μιλάνο 2014

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Τα θαύματα του αρχαίου κόσμου**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Valerio Massimo Manfredi

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Άμπυ Ραϊζου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Κασαπίδης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Δημήτρης Χαροκόπος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., Μιλάνο 2014

This edition published by arrangement with Grandi&Associati.

© Φωτογραφιών εξωφύλλου: Pablo Scapinachis Armstrong/123rf,

Elena Terletsкая/shutterstock, caesart/shutterstock, «Miniaturk Mausoleum at Halicarnassus» by Zee Prime at cs.wikipedia

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2016

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1269-6

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1270-2

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

© Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., Μιλάνο 2014/

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

ΒΑΛΕΡΙΟ ΜΑΣΙΜΟ
ΜΑΝΦΡΕΝΤΙ

ΤΑ
ΘΑΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ

Μετάφραση: Άμπν Ραϊκον

*Στην Πάολα και στον Βάλτεο Μαϊνέτι,
φίλους πολυαγαπημένους, που μοιράζονται μαζί μου
το πάθος για έναν κόσμο χαμένο*

Λίγοι άνθρωποι μπορούν να αγκαλιάσουν
με τα μπράτσα τον αντίχειρά του.

Πλίνιος, *Φυσική ιστορία*, XXXIV, 41

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τα επτά θαύματα	13
Ο απίθανος κήπος	19
Η Μεγάλη Πυραμίδα	45
Το άγαλμα του Δία στην Ολυμπία	69
Ο Κολοσσός της Ρόδου	93
Το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού	117
Ο ναός της Άρτεμης στην Έφεσο	137
Ο Φάρος της Αλεξάνδρειας	157
Το όγδοο θαύμα	177
Βιβλιογραφία	185
Εικόνες	189

Οι σημειώσεις του συγγραφέα βρίσκονται στο τέλος κάθε κεφαλαίου.

ΤΑ ΕΠΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ

Είναί τα πιο θαυμαστά και εντυπωσιακά έργα του αρχαίου κόσμου, το καμάρι όλων των μεγάλων πολιτισμών: κρεμαστοί κήποι στη Βαβυλώνα, φτιαγμένοι από ένα μεγάλο μονάρχη για χάρη της γυναίκας του που νοσταλγούσε τα δασώδη βουνά του Ελάμ· μια πυραμίδα από ασβεστόλιθο και καρδιά από γρανίτη, αστραφτερή σαν διαμάντι κάτω από τον ήλιο της Αιγύπτου, υπερβολικά μεγάλος τάφος για ένα μόνο άνδρα· ένα ορειχάλκινο άγαλμα ύψους 32 μέτρων, πρόκληση ενός μαθητή προς τον ασυναγώνιστο δάσκαλό του· ένας θεός με σάρκα από ελεφαντόδοντο και χρυσά ρούχα, καθισμένος σ' ένα θρόνο μέσα στον ναό του, τόσο μεγάλος, ώστε αν σηκωνόταν όρθιος, θα γκρέμιζε με το κεφάλι του το ταβάνι· ένας φάρος στο κέντρο ενός νησιού, που έριχνε τη φωτεινή του δέσμη σε μιαν ακτίνα περίπου πενήντα χιλιομέτρων τη νύχτα στη θάλασσα, για να υποδείξει το ασφαλές λιμάνι στους χαμένους ναυτικούς. Κι ακόμα ένας άλλος τάφος, εντυπωσιακό περίστυλο νεκρικό μνημείο ενός μικρού, ματαιόδοξου ηγεμόνα, ο μεγαλύτερος ναός που κατασκευάστηκε ποτέ, αφιερωμένος στη μητέρα όλων των μητέρων.

Απ' όλα αυτά τα θαύματα δε σώζεται πια παρά το πιο παλιό, απρόσβλητο, πληγωμένο μόνο από την καταστροφική μανία των ανθρώπων: η Μεγάλη Πυραμίδα.

Αυτός ο κατάλογος γεννήθηκε από τη συνειδητοποίηση ενός κόσμου ιδανικού, που υπήρξε για πρώτη φορά και δε θα υπήρχε πια. Αυτά τα έργα, πραγματική πρόκληση στο αδύνατο, καλύπτουν μια χρονική περίοδο άνω των είκοσι πέντε αιώνων. Η μόνη που επιβίωσε είναι η Μεγάλη Πυραμίδα της Γκίζας και το γεγονός ότι υπάρχει ακόμα σημαίνει ότι μόνο ένας θεός ή ένας άνθρωπος που λατρευόταν σαν θεός είχε την εξουσία και τη δύναμη να συναθροίσει έναν ολόκληρο λαό να δουλεύει επί δεκαετίες για το εγχείρημα.

Δεν έχει στολίδια, κιονοστοιχίες, διαζώματα, θριγκούς: μόνο η γυμνή γεωμετρία της της επέτρεψε να αντέξει για σαράντα πέντε αιώνες. Τα υπόλοιπα καταστράφηκαν σε διαφορετικές εποχές από διάφορα αίτια. Πέντε από αυτά είναι κτίρια, δύο είναι μνημειώδη αγάλματα εντυπωσιακών διαστάσεων, που έχουν περιγραφεί από τις αρχαίες πηγές με λόγια έκθαμβου θαυμασμού.

Πολλά από αυτά τα προκλητικά οικοδομήματα υπήρξαν μόνο επινοήσεις και δεν κατασκευάστηκαν ποτέ. Λένε πως ένας αρχιτέκτονας ονόματι Δεινοκράτης, ημίγυμνος, με λεοντή και ρόπαλο σαν τον Ηρακλή, παρουσιάστηκε στον Αλέξανδρο που ήθελε να εκπονήσει τα σχέδια της πρώτης πόλης με το όνομά του στον δυτικό βραχίονα του Νείλου, προτείνοντάς του ένα σχέδιο ακραίο, ένα επίτευγμα που θα έκανε όποιον το αντίκριζε να παραλύσει από δέος. Σκεφτόταν να σκαλίσει στον βράχο του όρους Άθω τη μορφή του Αλεξάνδρου στον θρόνο έτοιμου για σπονδή. Στο ένα χέρι θα κρατούσε μια κούπα που θα τροφοδοτούσε ένα ποτάμι που θα είχε εκτραπεί, στο άλλο χέρι ολόκληρη την πόλη.

Αναρωτιέται κανείς πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει μια παρόμοια εγκατάσταση, πώς θα κατάφερναν οι κάτοικοί της να μπουκ και να βγουν, να προμηθευτούν τρόφιμα, να πουλήσουν και να αγοράσουν αγαθά. Ποιος ξέρει όμως αν ο Δεινοκράτης δεν το είχε σκεφτεί: ίσως ο καταρράκτης να έθετε σε κίνηση έναν τροχό με περύγια που με τη σειρά του, με τροχαλίες και άλλους τροχούς, θα έθετε σε λειτουργία αναβατόρια. Δε θα το μάθουμε ποτέ. Εξάλλου, εκείνη ήταν μια εποχή που τα πάντα φαίνονταν δυνατά.

Ο Αλέξανδρος απέρριψε την ιδέα που τη θεώρησε εκκεντρική· άπλωσε τη μακεδονική χλαμύδα του στο χώμα, στην ακτή της Μεσογείου και είπε: «Ορίστε, φτιάξε μου έτσι μια πόλη, που να απλώνεται μ' αυτόν τον τρόπο γύρω από τον κόλπο». Εκείνο το σχήμα με τη μορφή μανδύα έμελλε να γίνει η μεγαλύτερη μητρόπολη της Μεσογείου για πάνω από τέσσερις αιώνες. Σ' αυτήν κατασκευάστηκε μια προβλήτα με μήκος πάνω από ένα χιλιόμετρο που συνέδεε την ενδοχώρα με το νησί Φάρος και στο νησί θα υψωνόταν αργότερα ένας φωτεινός σηματοδότης ύψους 120 μέτρων, που έριχνε το φως του σε απόσταση περίπου 50 χιλιομέτρων: ένα από τα Επτά Θαύματα.

Στο ακρωτήριο Λοχιάς, στο εσωτερικό των βασιλικών ανακτόρων, θα κατασκευαζόταν η μεγαλύτερη βιβλιοθήκη του κόσμου. Σε μικρή απόσταση, κάτω από ένα μεγάλο τύμβο από χώμα, θα φτιαχνόταν ο ταφικός θάλαμος του Αλεξάνδρου, η σαρκοφάγος του από απόφιο χρυσάφι.

Ο Δεινοκράτης είχε αυτές τις ασυνήθιστες ιδέες κι ετούτα τα μεγαλεπήβολα οράματα επειδή ζούσε στην Αίγυπτο και η φαντασία του του Έλληνα είχε φουντώσει από τα τεράστια οικοδομήματα της κοιλάδας του Νείλου. Ίσως είχε δει τους κολοσσούς του Αμπού Σίμπελ ή του Ραμσή στο Ραμσείο, που πρέπει να τον είχαν γοητεύσει ακόμα περισσότερο κι από τις πυραμίδες: πλάσματα γιγάντια, με το αθάνατο και αναλλοίωτο χαμόγελό τους, τόσο μεγάλα επειδή ο λαός ήταν βέβαιος πως τον κυβερνούσαν θεοί. Ίσως όμως και ο ίδιος ο Αλέξανδρος, μικροκαμωμένος καθώς ήταν, να είχε εμπνευστεί από αυτή την ιδεολογία του γιγαντισμού όταν στη μακρινή Ινδία, προχωρώντας, συνήθιζε να αφήνει πίσω του πελώριες πανοπλίες και σπαθιά και λόγχες εκτός κλίμακας, λες και ήθελε να υπαινιχθεί την παρουσία ενός στρατού πελώριων, ανίκητων πολεμιστών.

Μολονότι απέρριψε την πρόταση του Δεινοκράτη, ο Αλέξανδρος πρέπει να κατάλαβε ότι εκείνος ο άνδρας ήταν οραματιστής, ότι ο κολοσσός που κρατούσε στο δεξί του χέρι μια πόλη και στο

αριστερό την πηγή ενός ποταμού ήταν μια εικόνα ασυνήθιστη και εντυπωσιακή και γι' αυτό άξιζε ούτως ή άλλως να οικοδομησει την Αλεξάνδρεια.

Ο πιο γνωστός κατάλογος, ένα είδος βουλγατάς των Επτά Θαυμάτων του αρχαίου κόσμου, αποδίδεται στον Φίλωνα τον Βυζάντιο, έναν επιστήμονα που έζησε ανάμεσα στον πρώτο αιώνα προ Χριστού και στον πρώτο αιώνα μετά Χριστόν. Όμως με βάση τα στυλιστικά και φιλολογικά στοιχεία του κειμένου, φαίνεται πως η πραγματεία αυτή συντάχθηκε τον πέμπτο μ.Χ. αιώνα.

Είναι επομένως δυνατόν να χρονολογηθεί η σύνταξη του κλασικού καταλόγου των Επτά Θαυμάτων; Πιθανότατα, με βάση το χρονικό διάστημα κατά το οποίο συνυπήρξαν και τα επτά. Έχει υπολογιστεί πως αυτή η περίοδος αρχίζει περίπου το 300 και φτάνει μέχρι το 227 π.Χ., χρονιά κατά την οποία ένας σεισμός γκρέμισε τον Κολοσσό της Ρόδου, εξήντα έξι χρόνια μετά την κατασκευή του από τον Χάρη. Η παράδοση θέλει τον μεγάλο αρχιτέκτονα-γλύπτη να συνειδητοποιεί πως είχε κάνει ένα ανεπανόρθωτο λάθος στην κατασκευή, που αργά ή γρήγορα θα προκαλούσε την κατάρρευσή του, και αυτοκτόνησε από τη στενοχώρια του. Στην πραγματικότητα, ο Κολοσσός, αν και γκρεμισμένος, συνέχισε να υπάρχει για οκτώ αιώνες ακόμα, να έλκει χιλιάδες επισκέπτες από κάθε μεριά της Μεσογείου και να προκαλεί τον θαυμασμό.

Γιατί όμως Θαύματα και γιατί Επτά; Δε θα μπορούσαν να είναι πέντε ή δέκα ή δώδεκα;

Προφανώς και θα μπορούσαν και σίγουρα θα είναι ένας αυθαίρετος κατάλογος: στην ελληνιστική περίοδο αλλά και στα χρόνια της παρακμής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας γνώρισαν μεγάλη επιτυχία λογοτεχνικά έργα που μιλούσαν όχι μόνο για μεγάλα μνημεία, αλλά και για θαύματα αληθινά, φαινόμενα ανεξήγητα. Μ' αυτά τα ασυνήθιστα πράγματα ο κόσμος ξέδινε από τα βάσιμα της καθημερινότητας, από τη συναίσθηση ότι είχε χάσει με την παρακμή της πόλεως τις πολιτικές του ελευθερίες και τη δυνατότητα να επηρεάζει την ίδια του τη μοίρα και το μέλλον του.

Αυτός ο κατάλογος ήταν η σύνοψη των πιο σπουδαίων και θαυμαστών επιτευγμάτων που οι αρχαίοι πολιτισμοί άφησαν κληρονομιά. Επρόκειτο για αξίες και αισθητικά πρότυπα που δεν μπορούσαν να συγκριθούν μεταξύ τους, διαφορετικά και ανόμοια, που συγκεντρώθηκαν σε έναν επιτυχημένο κατάλογο, έργο αγνώστου, και που ακόμα και σήμερα δεν παύουν να μας συγκινούν.

Πολλές φορές έχει γίνει λόγος για το ποιο θα μπορούσε να είναι το Όγδοο Θαύμα ή ποια θα μπορούσαν να είναι τα Επτά Θαύματα του σύγχρονου κόσμου. Τα μικρά εμιράτα, τα πλούσια σε πετρέλαιο, υψώνουν στην άμμο της ερήμου ουρανοξύστες που μπροστά τους η Μεγάλη Πυραμίδα μοιάζει με απλό εξόγκωμα. Στις μέρες μας το θέμα δεν είναι να χαράξει κανείς ή να υψώσει κολοσούς με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, παρά να κερδίσει τον αγώνα μεταξύ ουρανοξυστών που τώρα πια κοντεύουν να έχουν ύψος χιλίων μέτρων: ένας στόχος που οι πολιτισμοί του παρελθόντος απλώς τον ονειρεύτηκαν μέσα από τον μύθο του Πύργου της Βαβέλ, που η κορυφή του έσκιζε τα σύννεφα. Επίσης, ενώ σήμερα τα πιο τολμηρά μας επιτεύγματα ξεκινούν από τις μικρότερες διαστάσεις του παρελθόντος για να φτάσουν στις μεγαλύτερες του παρόντος, στον αρχαίο κόσμο ίσχυε το αντίθετο. Ποτέ δεν ξεπεράστηκε το μεγαλύτερο και πρώτο από τα Θαύματα, η Μεγάλη Πυραμίδα. Χρειάστηκε μάλιστα να φτάσουμε στα τέλη του δέκατου όγδου αιώνα για να αποκτήσουμε με τη Μόλε Αντονελιάνα* ένα κτίριο ψηλότερο από τη Μεγάλη Πυραμίδα. Η κορυφή του τρούλου του Αγίου Πέτρου στο Βατικανό φτάνει τα 133,30 μέτρα, περίπου 14 μέτρα λιγότερο από το υποτιθέμενο ύψος της πυραμίδας.

Τα στοιχεία καλλιτεχνικού, τεχνολογικού, πολιτικού, προπαγανδιστικού και οικονομικού τύπου που είναι απαραίτητα για να

* Είναι το κτίριο-σύμβολο της πόλης του Τορίνο. Χτίστηκε από τον αρχιτέκτονα Αλεσάντρο Αντονέλι (από τον οποίο πήρε και το όνομα) αρχικά με σκοπό να στεγάσει την Εβραϊκή Συναγωγή. Σήμερα το κτίριο στεγάζει το Μουσείο του Κινηματογράφου. (Σ.τ.Μ.)

φτάσουμε στην ανέγερση τόσο εντυπωσιακών μνημείων είναι πολλά και σύνθετα και δεν συνυπάρχουν πάντα όλα μαζί: επομένως, οι διάφορες ταξινομήσεις δεν έχουν ιδιαίτερο νόημα. Αυτό που οδήγησε στον κατάλογο με τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου ήταν κυρίως ένα συναίσθημα, το ίδιο που είχε οδηγήσει και στην κατασκευή τους: ο ενθουσιασμός και η περηφάνια για ένα εξαιρετικό επίτευγμα, η πρόκληση για το ακατόρθωτο.

Ο σύγχρονος πολιτισμός μας είναι από μία άποψη πολύ πιο σκεπτικιστικός αλλά και πολύ πιο ανταγωνιστικός και η ξέφρενη κούρσα προς το υπερβολικό, το διαρκές κυνηγητό κάποιου ρεκόρ (έννοια άγνωστη στον αρχαίο κόσμο) δεν έχει τελειωμό. Και όμως, πρόσφατες μελέτες βασισμένες σε έγκυρους υπολογισμούς απέδειξαν πως αν η ανθρωπότητα εξαλειφόταν, σε πενήντα χιλιάδες χρόνια δε θα παρέμενε οποιοδήποτε ορατό ίχνος του πολιτισμού μας. Πράγμα που σημαίνει πως ακόμα και η δύναμη που δημιούργησε τα Ιμαλία όρη, τα όρη της Παταγονίας και τα ηφαίστεια στον δακτύλιο της Φωτιάς, η δύναμη που έσκαψε τις κοιλάδες, τις θάλασσες, τους ωκεανούς, που έπλασε τις απέραντες εκτάσεις άμμου και τις παγωμένες ερήμους, μια δύναμη που σ' εμάς μοιάζει πραγματικά ακατανίκητη, είναι καταδικασμένη να υποταχτεί στον χρόνο ακριβώς όπως τα θαύματα που δημιούργησε ο άνθρωπος.

Ο ΑΠΙΘΑΝΟΣ ΚΗΠΟΣ

Είναί το πρώτο από τα Επτά Θαύματα στον κατάλογο του Φίλωνα του Βυζάντιου, το πιο εφήμερο, το πιο άυλο, αυτό που μάταια αναζήτησαν και κυνήγησαν οι αρχαιολόγοι και οι ποιητές, οι επιγραφολόγοι και οι μελετητές των αρχαίων πηγών: οι Κρεμαστοί Κήποι της Βαβυλώνας.

Και όμως ο κήπος, η Εδέμ, ο *pairidaeza**, ο *hortus*** είναι μια εικόνα δυνατή, υποβλητική, με βαθιές ρίζες σε όλους τους μεσογειακούς πολιτισμούς. Η έννοιά του είναι σχεδόν απύσχα, για προφανείς λόγους, στους πολιτισμούς των νομάδων της κεντρικής Ασίας, ενώ στην Άπω Ανατολή και ιδιαίτερα στην Ιαπωνία έχει ένα βάθος σχεδόν φιλοσοφικό.

Υποδηλώνει ένα μέρος έντονα τεχνητό, που δίνει στον άνθρωπο την ψευδαίσθηση πως γίνεται ο ίδιος δημιουργός ενός κόσμου ιδανικού, ολοκληρωμένου, όπου όλα είναι τέλεια και πλήρη, όπου η ισορροπία των φυτών, των ζώων που κατοικούν σ' αυτόν, των χρωμάτων και των άπειρων αποχρώσεων του πράσινου δημιουργεί ένα είδος χρωματικής μουσικής και αρμονίας σχημάτων και αρωμάτων που μας κάνουν να πιστεύουμε πως είμαστε πιο ικανοί, πιο ισχυροί ακόμα κι από την ίδια τη φύση.

* Στα περσικά ο Παράδεισος. (Σ.τ.Μ.)

** Ο κήπος στη ρωμαϊκή βίβα. (Σ.τ.Μ.)

Ο κήπος είναι μια προέκταση της ικανότητάς μας να φανταζόμαστε, ο χώρος όπου η ανάπτυξη και η ανθοφορία κάθε φυτού μάς χαρίζει μια ικανοποίηση μοναδικής έντασης, συχνά σχεδόν εκστατική. Ο συνδυασμός των αρωμάτων, η μυρωδιά της βρεγμένης γης, τα φυτά που θεριεύουν με το συχνό πότισμα, τα λιπάσματα και τα υβριδικά πειράματα δημιουργούν την ψευδαίσθηση του αυθόρμητου και τη βεβαιότητα του έργου τέχνης, μπροστά στο οποίο νιώθουμε συγκίνηση, που όμως αλλάζει μέρα με τη μέρα καθώς αλλάζουν οι εποχές και το φως, καθώς πέφτει η βροχή ή καθώς πυκνώνει το σκοτάδι.

Τόσο στα περσικά όσο και στα ελληνικά, στα εβραϊκά και στα λατινικά, ο όρος σημαίνει «κλειστός χώρος». Και η βιβλική Εδέμ όμως είναι κατά κάποιο τρόπο περιφραγμένη, γιατί έχει πύλεις που μετά την εκδίωξη των πρωτοπλάστων τις φυλάει άγγελος με πύρινη ρομφαία. Εν πάση περιπτώσει, ο κήπος είναι ο μύθος της προέλευσης ολόκληρης της ανθρωπότητας και είναι το θεμέλιο των μεγαλύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών.

Η ανάγκη του κήπου αυξάνεται καθώς αυξάνεται το φως και η ζέστη στο μέρος όπου ζει κανείς, μέχρι που φτάνει να γίνει σχεδόν επιτακτική στις άνυδρες κι ερημικές περιοχές, που τις πυρακτώνει ανελέητα ο ήλιος.

Ίσως η Εδέμ να ήταν δημιούργημα των ονειρικών διαλογισμών κάποιων μοναχικών προφητών που σύχναζαν στα πυρωμένα νταμάρια της ερήμου ή ίσως να ήταν η μακρινή ανάμνηση μιας υπέροχης γης, ενός μέρους μαγικού που δημιουργήθηκε ανάμεσα στο τέλος της εποχής των παγετώνων και στην εγκατάσταση φυτικών και ζωικών οργανισμών στις περιοχές της Εγγύς Ανατολής και της κεντρικής και βόρειας Αφρικής.

Από αυτό τον χαμένο επίγειο παράδεισο διατηρούμε την ανάμνηση των τεχνητών πάρκων όπως ήταν οι περσικοί *pairidaeza*, οι οποίοι, αν και ανάγονται σε πολύ παλιές εποχές, χρονολογούνται αντίθετα στους ιστορικούς χρόνους. Αυτή η ιστορική περίοδος αντιστοιχεί στο πέρασμα των ιρανικών λαών, όπως οι Μήδοι και

οι Πέρσες, από τη νομαδική ζωή στη μόνιμη εγκατάσταση σ' ένα συγκεκριμένο μέρος. Στις Πασαργάδες, όπου βρίσκεται ο τάφος του Κύρου του πρεσβύτερου, ανακαλύφθηκαν αρδευτικά συστήματα που πιθανότατα προορίζονταν για το πότισμα κάποιου από κείνους τους θαυμαστούς κήπους. Ο Ξενοφών (*Κύρου ανάβασις* 1, 2)* περιγράφει το πάρκο του Κύρου του νεότερου στα περσίχωρα των Κολοσσών σαν ένα κυνηγετικό πάρκο με άγρια ζώα, που το διασχίζει ο Μαϊάνδρος και όπου ο πρίγκιπας διασκεδάζει, γυμνάζεται και δοκιμάζει τα άλογά του.¹

Ένα άλλο παράδειγμα πάρκου σαν ιδανικό μέρος για το πνεύμα και το σώμα πρέπει να ήταν η *Χρυσή Οικία* του Νέρωνα (Πλίνιος, *Φυσική ιστορία*, XXXVI, 111), με βουκολικά τοπία, λιμνούλες, μικρά χωριά και λιμανάκια. Στους τεχνητούς λόφους κινήσεις και περιγράμματα των δασωμένων εκτάσεων που άλλαζαν συνεχώς και όπου κατοικούσαν εξωτικά ζώα όπως παγόνια και φασιανοί. Μπορούμε να σχηματίσουμε μια ιδέα γι' αυτό το πάρκο μόνο μέσα από κάποια ζωγραφικά έργα που έχουν διασωθεί, καθώς και από ανάλογα τοπία ζωγραφισμένα στους τοίχους των σπιτιών στην Πομπηία και στο Ερκολάνο.

Συνεχίζοντας να ακολουθούμε τον μίτο των θαυμαστών κήπων σαν πρότυπο του *κόσμου*, της αρμονίας που δημιουργήθηκε για την απόλαυση όχι μόνο της όρασης αλλά όλων των αισθήσεων, η Έπαυλη του Αδριανού στο Τίβολι πρέπει να αποτελούσε ένα είδος *ακμής* αυτού του τύπου αισθητικής. Ο αυτοκράτορας θέλησε να συγκεντρώσει εκεί όλα τα αγαπημένα του μέρη, τα αξιοθέατα που τον είχαν συγκινήσει και τον είχαν ενθουσιάσει στη διάρκεια των ταξιδιών του από τη μία άκρη στην άλλη της αυτοκρατορίας,

* Ενταύθα υπήρχον ανάκτορα του Κύρου και κήπος απέραντος, πλήρης αγρίων θηρίων, τα οποία εθήρευεν εκείνος έφιππος, οσάκις ήθελε να γυμνάση και τον εαυτόν του και τους ίππους του. Διά μέσου δε του κήπου τούτου ρέει ο Μαϊάνδρος ποταμός, πηγάζων πλησίον των ανακτόρων, διερχόμενος δε και διά μέσου της πόλεως των Κελαινών. Μιτρο. Δ. Αναστασόπουλος, Βιβλ. Φέξιη, Αθήνα 1911. (Σ.τ.Μ.)

είτε ήταν έργα της φύσης είτε ανθρώπινα δημιουργήματα. Και κατόπιν η Ποικίλη στοά των Αθηνών, διακοσμημένη με τα αντίγραφα ζωγραφικών έργων του Ζεύξη και του Παροράσιου, που αναδεικνύονταν όχι σε κάποιο αστικό περιβάλλον αλλά σε μια έκταση εκθαμβωτικού πράσινου, με θάμνους δάφνης και μυρτιάς σαν σε μια μεγάλη τοιχογραφία. Κι ακόμα η κοιλάδα των Τεμπών, με τα γάρφα νερά της που μιμούνταν τον ποταμό Πηνειό, αποτυπωμένη σε μια κοιλότητα ανάμεσα σε ασβεστολιθικά πετρώματα του Τίβολι, σε ανάμνηση του θρύλου του Ορφέα και της Ευρυδίκης, του Απόλλωνα και της Δάφνης. Και επίσης η Κανωπική λίμνη με τη στοά της, όπου κάθε τόξο πλαισίωνε κι από ένα άγαλμα που καθρεφτιζόταν στο νερό, θυμίζοντας την Αλεξάνδρεια και το τοπίο του Νείλου που τόσο είχε γοητεύσει τον αυτοκράτορα Αδριανό.

Όταν ο αρχαίος κόσμος πέθανε έπειτα από μακροχρόνιο και επώδυνο ψυχομαχητό, κόπηκε εκείνο το νήμα που διέτρεχε τις χιλιετίες, από την Εδέμ και τη Μεσοποταμία των Κρεμαστών Κήπων μέχρι τους κήπους του Νέρωνα και του Αδριανού. Στην Ανατολή όμως, η σύγκρουση ανάμεσα στη ρωμαϊκή-βυζαντινή αυτοκρατορία και στους Άραβες μετατράπηκε και σε συνάντηση και επιρροή, έτσι που μεγάλο μέρος της αρχαίας κληρονομιάς μεταγγίστηκε στην κουλτούρα εκείνων των λαών της ερήμου –ο κύκλος έκλεισε με τον Αριστοτέλη μεταφρασμένο στα αραβικά– και οι θαυμαστοί κήποι του Νέρωνα και του Αδριανού ξαναζωντάνεψαν στη Δαμασκό και στη Βαγδάτη, με τους φοίνικες, τις ροδιές και τις συκομουριές, τις τριανταφυλλιές και τα γιασεμιά. Από κει, αυτοί οι υπέροχοι κήποι έφτασαν στην απώτατη Ανατολή και διαμέσου της Βόρειας Αφρικής στην απώτατη Δύση, μέχρι την εκρωμαϊσμένη Ιβηρική χερσόνησο.

Μερικοί βλέπουν στους κήπους της Αλάμπρας στη Γρανάδα και του Ταξ Μαχάλ στην Ινδία δυο πολύ μακρινές όχι όμως πολύ διαφορετικές μεταξύ τους στον χρόνο και στον χώρο εξελίξεις του αρχαίου περσικού *pairidaeza*, απ' όπου προέρχεται ο ελληνικός *παράδεισος* και ο λατινικός *paradisus*, λέξεις με τις οποίες υποδη-

λώνεται ο αρχέγονος κήπος των προπατόρων, το μέρος όπου η γη έδινε τροφή χωρίς να απαιτεί δουλειά και ιδρώτα.² Ένας τόπος υπέροχος, από τον οποίο μια μέρα οι απόγονοι του Αδάμ και της Εύας θα αποκλείονταν για πάντα.

Τι είναι αυτό όμως που κάνει τους Κρεμαστούς Κήπους της Βαβυλώνας τόσο ξεχωριστούς και ιδιαίτερους; Οι κήποι αυτοί είναι μοναδικοί και διαφορετικοί απ' όλους τους άλλους χάρη στο γεγονός ότι δεν απλώνονται στη γη ούτε έχουν σ' αυτήν τις ρίζες τους, μα είναι κρεμασμένοι σε μια επιφάνεια που στηρίζεται σε κολώνες ή σε κάποιο άλλο στήριγμα. Το υπόβαθρό τους είναι φτιαγμένο με κορμούς από φοινικιές, λέει ο Φίλων, συντάκτης του καταλόγου με τα Επτά Θαύματα,³ επειδή δε σαπίζουν και επιτρέπουν την απορροή των υδάτων από το υπερκείμενο χώμα όπου ήταν φυτεμένα τα φυτά και ο χλοοτάπητας.*

Ο κήπος ποτίζεται με διάφορα συστήματα που ανεβάζουν το νερό από τον ποταμό Ευφράτη και το διοχετεύουν μέσω του αρδευτικού δικτύου.** Αυτό που δεν είναι πλήρως κατανοητό είναι ο λόγος ενός τέτοιου τύπου εγκατάστασης, δεδομένου πως υπήρχαν πολύ πιο ενδιαφέρουσες εναλλακτικές λύσεις σε μια πόλη που ήξερε πολύ καλά πώς να κατασκευάζει βαθμιδωτές κατασκευές όπως τα ζιγκουράτ και διέθετε επίσης μεγάλα κοιτάσματα πίσσας με την οποία αδιαβροχοποιούσαν τις δεξαμενές άρδευσης των καλλιεργούμενων περιοχών.

Η περιγραφή του Φίλιωνα είναι αρκετά λεπτομερής και από

* Φοίνικες ίδια κείνται δοκοί, στενήν παντάπασιν τήν ανάμεσον άλλήλων χώραν άπολείπουσαι. τὸ δὲ ξύλον τοῦτο μόνον τῶν άλλων οὐ σήπεται, βρεχόμενον δὲ καὶ τοῖς βάρεσι θλιβόμενον ἄνω κυρτοῦται τρέφει τε τὰς διαφύσεις τῶν ριζῶν ἑαυτῷ προσλαμβάνόμενον τοῖς ἰδίοις ἀραιώμασι τὴν ἕξωθεν σύμφυσι, *Περὶ τῶν ἐπτά θαυμάτων*. (Σ.τ.Μ.)

** αἱ δὲ τῶν υδάτων ἀγωγαὶ τὰς πηγὰς ἐξ ὑπερδεξίων ἔχουσαι τόπων τῇ μὲν εὐθύδρομον καὶ κατάντη ποιοῦνται τὴν ῥύσιν, τῇ δ' ἀναθλιβόμεναι κοχλιοειδῶς ἀνατροχάζουσι, ἀνάγκαις ὀργανικαῖς τὸν ἔλικα τῶν μηχανημάτων περιτροχάζουσαι· εἰς δὲ πυκνὰς καὶ μεγάλας ἐξαιρόμεναι κρήνας ὄλον ἐπάρδουσι τὸν κήπον, ὁ.π. (Σ.τ.Μ.)

αγρονομικής πλευράς αρκετά λογική, τόσο που θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί πως στηρίζεται σε ιστορικές πηγές περίπου σύγχρονες της περιόδου κατασκευής των Κρεμαστών Κήπων, δεν είναι όμως εύκολα κατανοητή. Ο συγγραφέας φαίνεται να επιθυμεί περισσότερο να προβάλλει το παράδοξο ενός τεχνητού και σχεδόν αφύσικου έργου, παρά να μας δώσει μια σαφή περιγραφή της δομής και των χαρακτηριστικών της όλης εγκατάστασης.

Ο Ιώσηπος Φλάβιος (*Ιουδαϊκή αρχαιολογία*, 224-26, *Κατ' Απίωνος*, 138-41), που βασιζέται την έκθεσή του στις βαβυλωνιακές ιστορίες του Βήρωσσου, ενός ιερέα του ύψιστου θεού Μαρθούκ, θεωρεί πως οι Κήποι ανήκουν στην εποχή του Ναβουχοδονόσορα, του περίφημου βασιλιά της Βαβυλωνίας που έζησε από το 604 μέχρι το 562 π.Χ., όπως όμως έχει αναφερθεί, δεν υπάρχει καμία αναφορά αυτού του έργου στις είκοσι πέντε χιλιάδες πινακίδες των βασιλικών αρχείων, ούτε σε άλλα σημαντικά ντοκουμέντα, όπως για παράδειγμα στο πρίσμα του Ινστιτούτου Ανατολικών Σπουδών του Σικάγου, στο οποίο καταγράφονται τα έργα του Ασσύριου βασιλιά Σεναχερίμπ*. Από την άλλη, ο Ναβουχοδονόσορ, ο Βαβυλώνιος βασιλιάς στον οποίο αποδίδεται η κατασκευή των Κήπων, είναι αναμφίβολα ο πιο διάσημος ηγεμόνας, τόσο ισχυρός που έχει με το μέρος του ακόμα και τον Θεό του Ισραήλ. Είναι αυτός που κυριεύει την Ιερουσαλήμ το 587 π.Χ., που λεηλατεί τον Ναό του Σολομώντα και που εκτοπίζει μεγάλο μέρος του εβραϊκού λαού στη Βαβυλωνία. Επομένως, είναι εύκολο να του αποδοθούν έργα μεγαλειώδη όπως τα γιγαντιαία τείχη, το βασιλικό παλάτι στον Ευφράτη και τέλος ακόμα και οι Κρεμαστοί Κήποι.

Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (B, 10, 1-6) κάνει την πιο μεθοδική και λογική περιγραφή των Κρεμαστών Κήπων, που φαίνεται να ήταν κατασκευασμένοι σε βαθμιδωτά επίπεδα που θυμίζουν ζιγκουράτ⁴.

* Πήλινο πρίσμα, με σκαλισμένο πάνω του το χρονικό του Ασσύριου βασιλιά. (Σ.τ.Μ.)

Οι τοιχοδομές είναι από ψημένα τούβλα*, δηλαδή από ένα υλικό πιο ακριβό και πιο ανθεκτικό σε σύγκριση με τα αντίστοιχα άψητα και που επιπλέον έχει το πλεονέκτημα να είναι σχετικά αδιάβροχο. Ο κήπος πιθανολογείται πως είναι τετραγωνικής βάσης: κάθε πλευρά του να έχει μήκος τριάντα δύο μέτρων. Με δεδομένη τη «θεατροειδή» δομή του**, δηλαδή μια κατασκευή με κερκίδες, έχουμε ουσιαστικά ένα ζιγκουράτ που έχει μετατραπεί σε κρεμαστό κήπο, μολονότι αυτή η υπόθεση έχει απορριφθεί από το μεγαλύτερο μέρος των ερευνητών. Μπορεί όμως η περιγραφή του Διόδωρου να αναφέρεται σε μια κατασκευή σχήματος Π, με τρεις δηλαδή πλευρές, η μία από τις οποίες θα πατούσε πάνω στα τείχη της Βαβυλώνας, ένας τρόπος φαινομενικά λογικός στη σύλληψη και εύκολος στην πραγματοποίηση. Οι περιγραφές που ακολουθούν είναι λιγότερο κατανοητές. Τα κλιμακωτά επίπεδα που φιλοξενούσαν τους Κήπους, υποτίθεται πως πατούσαν πάνω σε γαλαρίες αυξανόμενου προοδευτικά ύψους μέχρι τις κεντρικές, πιο ψηλές απ' όλες προκειμένου να στηρίξουν το ανώτερο επίπεδο του συγκροτήματος.***

Δεν είναι εύκολο να εξηγήσει κανείς μια τέτοιου είδους κατασκευή, που θυμίζει τις αφίδες που στηρίζουν το πέταλο των ρωμαϊκών θεάτρων και αμφιθεάτρων. Το πιθανότερο είναι ο εντολέας, όποιος κι αν ήταν, να προτίμησε αυτό το είδος φέρουσας κατασκευής για έναν κήπο σε αναβαθμούς, παρά μια συμπαγή κατασκευή όπως αυτή των ζιγκουράτ, που πιθανότατα θα απαιτούσε περισσότερο χρόνο και πολύ περισσότερα υλικά. Πρέπει επί-

* πλίνθον ὀπτὴν διπλὴν ἐν γύψῳ δεδεμένην, Διόδωρου Σικελιώτη, *Ιστορική βιβλιοθήκη*. (Σ.τ.Μ.)

** «... ἔστι δ' ὁ παράδεισος τὴν μὲν πλευρὰν ἐκάστην παρεκτείνων εἰς τέτταρα πλέθρα, τὴν δὲ πρόσβασιν ὄρεινὴν καὶ τὰς οἰκοδομίας ἄλλας ἐξ ἄλλων ἔχων, ὥστε τὴν πρόσοψιν εἶναι θεατροειδῆ...», *ὁ.π.* (Σ.τ.Μ.)

*** «... ὑπὸ δὲ ταῖς κατεσκευασμέναις ἀναβάσεσιν ὠκοδόμηντο σύριγγες, ἅπαν μὲν ὑποδεχόμεναι τὸ τοῦ φυτουργείου βάρος, ἀλλήλων δ' ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον αἰεὶ μικρὸν ὑπερέχουσαι κατὰ τὴν πρόσβασιν· ἢ δ' ἀνωτάτω σύριγγε οὔσα πενήκοντα πηγῶν τὸ ὕψος εἶχεν ἐπ' αὐτῇ τοῦ παραδείσου τὴν ἀνωτάτην ἐπιφάνειαν συνεξισουμένην τῷ περιβόλῳ τῶν ἐπάλλξεων...», *ὁ.π.* (Σ.τ.Μ.)

σης να λάβουμε υπόψη μας πως για μια συμπαγή κατασκευή θα χρειάζονταν τεράστιες ποσότητες τούβλων, που θα έπρεπε μάλιστα να είναι ψημένα, και πως για το ψήσιμό τους θα χρειάζονταν τεράστιες ποσότητες ξύλου που στη Μεσοποταμία δεν υπάρχει ή είναι πολύ σπάνιο και ακριβό, μια και είναι εισαγόμενο. Δηλωτικά της μεγάλης αξίας του ξύλου είναι τα πρότυπα ανάγλυφα που βρέθηκαν σ' ένα διάσελο του όρους Λίβανος στο Ουάντι Μπρίσα και που έγιναν κατά παραγγελία του Ναβουχοδονόσορα⁵: σ' αυτά ο βασιλιάς απεικονίζεται στη μια πλευρά να σκοτώνει ένα λιοντάρι και στην άλλη να κόβει έναν κέδρο του Λιβάνου, με άλλα λόγια την πιο πολύτιμη πηγή ξύλου της Εγγύς Ανατολής, το ίδιο ξύλο που ο βασιλιάς Χιράμ της Τύρου είχε προμηθεύσει στον Σολομώντα για την κατασκευή του ναού στο όρος Μοριά. Το σχετικό χωρίο από το έπος του Γκιλγκαμές με τον φίλο του Ενκίντου στο δάσος με τους κέδρους που το φυλάει το τέρας Χουμπάμπα είναι πολύ αποκαλυπτικό, όπως εξάλλου και η ταύτιση του Ναβουχοδονόσορα με τον ήρωα της Ουρούκ, πέμπτο βασιλιά μετά τον Κατακλυσμό. Μπορούμε τέλος να πούμε πως για όποιον έρχεται από την αποπνικτική κοιλάδα της Μεσοποταμίας, ακόμα και ο δρυμός του Λιβάνου κατά κάποιο τρόπο είναι ένας κρεμαστός κήπος.⁶

Σε ό,τι αφορά το σύστημα ανύψωσης του νερού, ο Διόδωρος μιλάει γενικά για μηχανές (όργανα), τα οποία όμως δεν είναι ορατά από το εξωτερικό (Διόδωρος Β, 10, 6)*. Αντίθετα, ο Στράβωνας (ΙΣΤ, 1, 5) επικαλείται τον κοχλία ή αντλία με κοχλία ως μέσο ανύψωσης (αποδίδεται στον Αρχιμήδη που θα πρέπει να ήταν ο εφευρέτης της, αφού μάλιστα αποκαλείται και «κοχλίας του Αρχιμήδη»)^{7**}. Μεταξύ των σύγχρονων μελετητών, υπάρχουν κάποιοι

* «...μία δ' ἦν ἐκ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας διατομὰς ἔχουσα καὶ πρὸς τὰς ἐπαντλήσεις τῶν ὑδάτων ὄργανα, δι' ὧν ἀνεσπᾶτο πλῆθος ὕδατος ἐκ τοῦ ποταμοῦ, μηδενὸς τῶν ἔξωθεν τὸ γινόμενον συνιδεῖν...», *ό.π.* (Σ.τ.Μ.)

** «...παρακειμένους δ' αὐταῖς καὶ κοχλίας δι' ὧν τὸ ὕδωρ ἀνήγον εἰς τὸν κῆπον ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου συνεχῶς οἱ πρὸς τοῦτο τεταγμένοι...», Στράβωνος, *Γεωγραφικά*. (Σ.τ.Μ.)

που υποστηρίζουν πως πρέπει να επρόκειτο αναμφίβολα για έναν κοχλία, το μοναδικό σύστημα ανύψωσης νερού που θα μπορούσε να παραμείνει αόρατο, αντίθετα δηλαδή με ό,τι θα συνέβαινε με έναν υδραυλικό τροχό⁸. Στην πραγματικότητα, βέβαια, δε θα ήταν δύσκολο να ενσωματωθεί στην κατασκευή ακόμα κι ένας υδραυλικός τροχός κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη φαίνεται.

Ακόμα και σήμερα, αν δεν έχουν ήδη καταστραφεί από τον πόλεμο που βρίσκεται σε εξέλιξη, υπάρχουν κοντά στην πόλη Χάμα, στον ποταμό Ορόντη στη Συρία, μερικοί υδραυλικοί τροχοί για την ανύψωση του νερού στα σημεία όπου οι φυσικές όχθες του ποταμού είναι αρκετά ψηλές. Ονομάζονται «νόριε» και θεωρείται ευρέως πως χρησιμοποιούνταν στη Μεσοποταμία ήδη από τα τέλη του τρίτου π.Χ. αιώνα, μετά την εισαγωγή τους από τους Άραβες.

Η υπόθεση θέλει τον μεγαλύτερο από αυτούς να έχει είκοσι μέτρα διάμετρο, δηλαδή όσο και το ύψος (50 πήχεις) που ο Διόδωρος και ο Στράβωνας αποδίδουν στη βαθμιδωτή κατασκευή που φιλοξενούσε τους Κρεμαστούς Κήπους.

Το σύστημα του υδραυλικού τροχού είναι αρκετά απλό: το νερό πέφτει πάνω στα περύγια και τα κάνει να γυρίζουν γύρω από έναν άξονα περιστροφής. Στην εξωτερική περιφέρεια του τροχού υπάρχουν κρεμασμένα μεγάλα δοχεία, στερεωμένα σε ένα κυλινδρικό στήριγμα που τους επιτρέπει να ταλαντεύονται ελεύθερα, σύμφωνα με την κατεύθυνση της βαρύτητας⁹. Στο κατώτατο και στο ανώτατο σημείο της διαδρομής τους είναι περίπου κάθετα, ενώ στις θέσεις του γεμίσματος και του αδειάσματος είναι γερά. Οι κουβάδες γεμίζουν με νερό στο χαμηλότερο σημείο και στο κατέβασμά τους το αδειάζουν σε μια δεξαμενή ή σε έναν αγωγό που τροφοδοτεί ένα αρδευτικό δίκτυο. Στην περίπτωση των Κρεμαστών Κήπων η δεξαμενή θα πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλη και αδιαβροχοποιημένη με πλάκες μολύβδου και άσφαλτο, ενώ από αυτήν πρέπει να ξεκινούσαν τα αρδευτικά κανάλια που θα διοχέτευαν το νερό με πτώση.

Το γεγονός πως το πιο σημαντικό έργο του Φίλωνα του Βυζάντιου

ντιου είναι τα *Πνευματικά*, στο οποίο ασχολείται ιδιαίτερα με τις υδραυλικές αντλίες που δημιουργούν πίεση και υποπίεση, θα μπορούσε να μας οδηγήσει σε λάθος συμπεράσματα, κάνοντάς μας να πιστέψουμε πως αυτές οι υδραυλικές αντλίες χρησιμοποιούνταν τέσσερις με πέντε αιώνες πριν από την εφεύρεσή τους και την κατασκευή τους από τους Αλεξανδρινούς μηχανικούς και πνευματικούς.¹⁰

Με βάση όλα αυτά, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί πως ο υδραυλικός τροχός ήταν ήδη γνωστός στη Μεσοποταμία ακόμα και πριν από τους Άραβες και ότι επομένως οι κατασκευαστές των Κρεμαστών Κήπων της Βαβυλώνας τον χρησιμοποιούσαν για να γεμίζουν τη δεξαμενή του υδραυλικού συστήματος, μολοντί δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων η υπόθεση πως το γέμισμά της μπορεί να γινόταν χειρωνακτικά, μέσω ενός μεγάλου αριθμού σκλάβων. Αντίθετα, υπέρ της χρησιμοποίησης ενός συστήματος με κοχλία συνηγορεί και το πήλινο πρίσμα του Ινσιτιούτου Ανατολικών Σπουδών του Σικάγου, στο οποίο ο Ασσύριος βασιλιάς Σεναχερίμπ φαίνεται να χρησιμοποιεί έναν ατέρμονα κοχλία μέσα σε έναν κύλινδρο για να ανεβάσει νερό.¹¹

Σε ό,τι αφορά την απαρχή της κατασκευής των Κρεμαστών Κήπων, ο Διόδωρος μιλάει για την παλλακίδα «Σύρου βασιλέως» που νοσταλγώντας τα δασωμένα βουνά της πατρίδας της, ζήτησε απ' αυτόν να της φτιάξει ένα τεχνητό*. Η κοπέλα δεν πρέπει να δυσκολεύτηκε για ν' αποκτήσει ένα τόσο εντυπωσιακό δώρο. Το θέμα της πεντάμορφης που απαιτεί από τον ηγεμόνα-εραστή της να της ικανοποιήσει κάθε επιθυμία είναι πολύ διαδεδομένο σε ολόκληρη την Ανατολή. Αρκεί να θυμηθούμε την Εσθήρ και τον Ασουήρο, τη Σαλώμη και τον Ηρώδη Αντύπα, τον Σαχριάρ και τη Σεχρο-

* «...Σύρου βασιλέως κατασκευάσαντος χάριν γυναικὸς παλλακῆς· ταύτην γάρ φασιν οὔσαν τὸ γένος Περσίδα καὶ τοὺς ἐν τοῖς ὄρεσι λειμῶνας ἐπιζητοῦσαν ἀξιῶσαι τὸν βασιλέα μιμῆσασθαι διὰ τῆς τοῦ φυτουργείου φιλοτεχνίας τὴν τῆς Περσίδος χώρας ιδιότητα...», Διόδωρου Σικελιώτη, *Ιστορική βιβλιοθήκη*. (Σ.τ.Μ.)

ζάα και τόσες άλλες περιπτώσεις. Ο Φλάβιος Ιώσηπος (*Κατ' Απίωνος*, I, 138-41) λέει πως ο Ναβουχοδονόσωρ έφτιαξε τους Κρεμαστούς Κήπους για τη γυναίκα του την Άμυτι, πριγκίπισσα και κόρη του βασιλιά των Μήδων Αστυάγη, που νοσταλγούσε τα βουνά της πατρίδας της, τα γεμάτα δάση και λιβάδια.

Από αυτόν ακριβώς τον όρο «Σύρος» ξεκινάει η Στέφανι Ντάλεϊ την πρόσφατη μελέτη της προκειμένου να αποδείξει, με βάση επιγραφικά στοιχεία, πως η λέξη πρέπει να ερμηνευτεί ως «Ασσύριος», όπως αποδεικνύει μια δίγλωσση επιγραφή που ανακαλύφθηκε στην Κιλικία¹², καταλήγοντας στη συνέχεια, με βάση μια σειρά από ντοκουμέντα τα οποία επανεξέτασε με τρόπο πιο σχολαστικό και κριτικό, σ' ένα συμπέρασμα που προκαλεί κατάπληξη σχετικά με την ύπαρξη και τη θέση των Κρεμαστών Κήπων.

Είναι αλήθεια πως η ιστορία του Διόδωρου Σικελιώτη είναι της εποχής του Αυγούστου και επομένως απέχει πολύ από το νέο βαβυλωνιακό βασίλειο, όμως η πηγή του πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να ήταν ο Κτησίας ο Κνίδιος, ένας Έλληνας που είχε εργαστεί ως γιατρός στην αυλή του Πέρση αυτοκράτορα Αρταξέρξη μεταξύ του 415 και του 399 π.Χ.

Ο Κτησίας είχε γράψει ένα εικοσιτριάτομο έργο, τα *Περσικά*, εκ των οποίων οι έξι πρώτοι ήταν αφιερωμένοι στους Ασσύριους και στους Μήδους, όμως από τα ελάχιστα αποσπάσματα που έχουν διασωθεί, φαίνεται πως ο συγγραφέας ενδιαφερόταν κυρίως για τα ανέκδοτα και τις λαϊκές παραδόσεις. Κάτω από αυτό το πρίσμα, και η ιστορία της Αμύτις, για χάρη της οποίας φτιάχτηκαν οι Κρεμαστοί Κήποι, θα μπορούσε να είναι μέρος των έξι πρώτων βιβλίων των *Περσικών* του. Ο Κτησίας μπορεί να αγαπούσε την ανεκδοτική ιστορία, είναι όμως επίσης αλήθεια πως στα αποσπάσματα του έργου του τα οποία αναφέρει ο Πλούταρχος (*Βίοι του Αρατου και του Αρταξέρξη*) και ο Ξενοφών (*Κύρου ανάβασις*, I, 8, 26) βρίσκουμε (ειδικά στον πρώτο) μερικές ιδιαίτερα ακριβείς λεπτομέρειες που μας επιτρέπουν τελικά να τον θεωρήσουμε αξιόπιστο μάρτυρα.¹³

Άλλες αναφορές στους Κρεμαστούς Κήπους έχουν φτάσει σ' εμάς από ένα χωρίο του Κλείταρχου, του Αλεξανδρινού ιστορικού που έγραψε μια βιογραφία του Αλεξάνδρου σε δώδεκα βιβλία. Αυτή η βιογραφία γνώρισε μεγάλη επιτυχία στο ρωμαϊκό περιβάλλον του πρώτου προ Χριστού αιώνα, όταν μετά την ήττα του Κράσσου στις Κάρρες (53 π.Χ.) έγιναν πάλι επίκαιρα τα έργα που αφηγούνταν τους πολέμους του Αλεξάνδρου εναντίον των Περσών. Απ' όσα μπορούμε να καταλάβουμε, οι Κήποι εμφανίζονται εδώ απλώς σαν ένα διακοσμητικό στη σκηνογραφία των τελευταίων ημερών του Αλεξάνδρου και είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς πως ένα τόσο εξεζητημένο και κατά πάσα πιθανότητα ευαίσθητο έργο είχε επιζήσει για πάνω από τρεις αιώνες.

Τελικά, έχουμε λόγους να θεωρήσουμε πως ίσως να μην υπήρξαν ποτέ στη Βαβυλώνα, πόλη που μάγευε εκατοντάδες χιλιάδες επισκέπτες επί ολόκληρους αιώνες, κήποι που πατούσαν πάνω σε κάποιο αρχιτεκτονικό οικοδόμημα; Η Μεσοποταμία στους ιστορικούς χρόνους είχε πρακτικά τις ίδιες κλιματολογικές συνθήκες με τις σημερινές, με τη διαφορά πως η αυτόχθονη πανίδα, που πλέον έχει εκλείψει σε μεγάλο βαθμό, την εποχή εκείνη ήταν ακόμα παρούσα, με κοπάδια από αντιλόπες, γαζέλες, όναγρους, αίγαγρους, κι ακόμα κοπάδια από στρουθοκαμήλους και ωτίδες και μεγάλα σαρκοβόρα ζώα όπως λιοντάρια, λεοπαρδάλεις, ύαινες και αφρικανικά αγριόσκυλα, όπως τα βλέπουμε να απεικονίζονται στα πρόστυπα ανάγλυφα των ανακτόρων του Χορσαμπάντ της Νινευή και της Νεμρώδ, με τα οποία πρόσφατα εποικίστηκε το εθνικό πάρκο του Εν Γκεντί στο Ισραήλ, σε μια προσπάθεια να ζωντανέψει η βιβλική πανίδα. Η στενή λωρίδα βλάστησης που ακολουθούσε την πορεία των ποταμών πρέπει λοιπόν να επέτρεπε στους ηγεμόνες και στους ευγενείς να ικανοποιούν το πάθος τους για κήπους. Εξάλλου, η παρουσία του Ευφράτη ευνοούσε την ανάπτυξη φυτών και λουλουδιών κάθε τύπου.

Στις αναβαθμίδες από ψημένα τούβλα θα μπορούσαν να έχουν γίνει μεγάλες δεξαμενές αδιαβροχοποιημένες με πίσσα και μόλυ-

βδο, που θα γέμιζαν με χώμα και στη συνέχεια θα φυτεύονταν. Το νερό για την άρδευση, ανεβασμένο από τον ποταμό με υδραυλικούς τροχούς ή κοχλίες, θα μπορούσε να ρέει προς τα κάτω δημιουργώντας ρυάκια και μικρούς καταρράκτες, δημιουργώντας την ψευδαίσθηση ενός γοητευτικού ορεινού τοπίου. Αφού τα φυτά θα μεγάλωναν, ολόκληρη η κατασκευή θα έπαιρνε τη μορφή ενός δασωμένου λόφου: με άλλα λόγια, το όνειρο της Αμύτιος που το είχε κάνει πραγματικότητα ο Ναβουχοδονόσωρ. Αναρωτιέται κανείς αν υπάρχει τρόπος να συνδυαστεί η περιγραφή του Φίλωνα με τις περιγραφές του Κτησία και του Διόδωρου, προς τις οποίες, όπως είδαμε, κλίνουμε. Σε τελευταία ανάλυση, ο Κτησίας δεν είχε λόγο να εφεύρει κάτι που δεν υπήρχε και είναι πολύ πιθανόν η μακρόχρονη παραμονή του στην Αυλή του Μεγάλου Βασιλιά να του επέτρεψε να έχει πρόσβαση σε κείμενα που δεν υπάρχουν πια ή που μας είναι άγνωστα, καθώς επίσης και σε μαρτυρίες της τοπικής παράδοσης ή μπορεί ακόμα να είδε με τα ίδια του τα μάτια ό,τι είχε απομείνει από τα αρχαία θαύματα. Το 401 π.Χ., ο ίδιος βρισκόταν χωρίς καμία αμφιβολία στη Βαβυλώνα, που απέιχε μόλις είκοσι χιλιόμετρα από τα Κούναξα, και βρέθηκε στα μετόπισθεν της μάχης ανάμεσα στον Αρταξέρξη και στον Κύρο τον νεότερο, τον αδελφό του. Επομένως, σίγουρα είδε και επισκέφθηκε την πόλη.

Ο Στράβωνας, που γράφει στην εποχή του Αυγούστου, δίνει μια αρκετά λεπτομερή περιγραφή των Κρεμαστών Κήπων (ΙΣΤ, 1, 5), εντάσσοντάς τους στα Επτά Θαύματα του κόσμου που διασώζονταν ακόμα στα χρόνια του.* Λέει, πράγματι, πως η Βαβυλώνα είχε ξεπέσει και είχε γίνει μια έρημος, αφενός λόγω των ευτελών υλικών με τα οποία ήταν κατασκευασμένα τα κτίριά της και αφετέρου γιατί οι Μακεδόνες δεν ενδιαφέρθηκαν ποτέ ιδιαίτερα να αναστηλώσουν τα μνημεία της και, τέλος, επειδή η πρωτεύουσα με την Αυλή και όλα τα αρχηγεία είχε μεταφερθεί στη Σελεύ-

* «...διόπερ τῶν ἐπὶ θεαμάτων λέγεται καὶ τοῦτο καὶ ὁ κρεμαστός κήπος...», Στράβωνος, *Γεωγραφικά*. (Σ.τ.Μ.)

κεια, στον Τίγρη ποταμό, κι έτσι η Βαβυλώνα είχε εγκαταλειφθεί*. Υπό αυτές τις συνθήκες, αν οι Κρεμαστοί Κήποι είχαν υπάρξει ποτέ, σίγουρα δε θα ήταν πια αναγνωρίσιμοι. Ο Στράβωνας, λοιπόν, ακολουθεί κατά πάσα πιθανότητα και θα μπορούσε να πει κανείς με ανεξάρτητο τρόπο τον Κτησία, μια και ουσιαστικά είναι σύγχρονος του Διόδωρου.

Εξάλλου, είναι γνωστό πως ο Στράβωνας, παρά τις δηλώσεις του στον πρόλογο του βιβλίου του περί της μεγάλης του εμπειρίας πάνω στο θέμα, βασιζεται περισσότερο στις φιλολογικές του πηγές παρά στην προσωπική εμπειρία.

Αξιοσημείωτη είναι και η αναφορά του Κούρτιου Ρούφου που αφηγείται το κατόρθωμα του Αλεξάνδρου και που στο κεφάλαιό του για τη Βαβυλώνα (V, 24-39) ασχολείται αρκετά με το θέμα των Κρεμαστών Κήπων, που όμως, ήδη από την αρχή, χαρακτηρίζει σαν «*miraculum Graecorum fabulis vulgatum*»***: μια έκφραση κατ' ουσία απαξιωτική τόσο για το «*Graecorum fabulis*», που θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε ως «ιστοριούλες των Ελλήνων», όσο και για το «*miraculum vulgatum*» που υπονοεί ακριβώς τον εντυπωσιακό χαρακτήρα της ελληνικής ανεκδοτικής ιστορίας. Παρ' όλα αυτά, έρχεται σε αντίθεση η αξιοσημείωτη ακρίβεια με την οποία ο Κούρτιος περιγράφει τους Κήπους, οι οποίοι αναμφίβολα στην εποχή του δεν υπήρχαν πια, δεδομένων των άπειρων μεταβολών που η πόλη της Βαβυλώνας αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει στη μακραίωνη ιστορία της.

* «... τῶν δ' ὕστερον οὐδείς ἐφρόντισεν. ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ὀλιγορήθη καὶ κατήρειψαν τῆς πόλεως τὰ μὲν οἱ Πέρσαι τὰ δ' ὁ χρόνος καὶ ἡ τῶν Μακεδόνων ὀλιγορία περὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ μάλιστα ἐπειδὴ τὴν Σελεύκειαν ἐπὶ τῷ Τίγρει πλησίον τῆς Βαβυλώνας ἐν τριακοσίοις που σταδίοις ἐτείχισε Σέλευκος ὁ Νικάτωρ. καὶ γὰρ ἐκεῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἅπαντες περὶ ταύτην ἐσπούδασαν τὴν πόλιν καὶ τὸ βασιλείον ἐνταῦθα μετήνεγκαν ἔτι καὶ νῦν ἢ μὲν γέγονε Βαβυλώνας μείζων ἢ δ' ἔρημος ἢ πολλή...» ὁ.π. (Σ.τ.Μ.)

** Ἐνα θαῦμα το οποίο δοξάζεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας που εἶναι πάντα υπερβολικοί. (Σ.τ.Μ.)

Ο Κούρτιος, απ' ό,τι φαίνεται, δέχεται τόσο την εκδοχή των Κρεμαστών Κήπων με κιονοστοιχίες (V, 34) όσο και την εκδοχή των «στοών», δηλαδή ένα επίπεδο από πέτρινες πλάκες που τις στηρίζαν πελώριες κολόνες αλλά και τοιχοποιίες (άραγε με τόξα;) πάνω στις οποίες ακουμπούσε ένα στρώμα από χώμα και φυτικό λίπασμα, ενώ θα πρέπει να υπήρχε κι ένα σύστημα άρδευσης ικανό να ποτίσει δέντρα με διάμετρο κορμού ούτε λίγο ούτε πολύ πάνω από οκτώ πήχεις (περισσότερο από τρία μέτρα) και ύψος πενήντα ποδιών (περίπου δεκαπέντε μέτρα). Σ' αυτά τα χαρακτηριστικά της βλάστησης θα επιστρέψουμε αργότερα, γιατί υπάρχουν στοιχεία αγρονομικής φύσης που πολλοί μελετητές αγνοούν ή δεν έχουν εξετάσει επαρκώς.

Ο Κούρτιος αναφέρει, όπως είπαμε, τοιχοποιίες στήριξης με πάχος έξι μέτρων που απείχαν η μία από την άλλη πάνω από τρία μέτρα (έντεκα πόδια). Στο τέλος θυμίζει και την ιστορία ενός βασιλιά της Συρίας που κατασκεύασε τους κήπους για να ικανοποιήσει την επιθυμία της γυναίκας του.

Τα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα, ο Γερμανός αρχαιολόγος Ρόμπερτ Γιόχαν Κολντεβί άρχισε την ανασκαφή στην περιοχή της Βαβυλώνας –είχε προσδιοριστεί ήδη από παλαιότερα, αλλά ποτέ δεν είχε ανασκαφεί συστηματικά– επιτυγχάνοντας εξαιρετικά αποτελέσματα. Εντόπισε τη μεγάλη λεωφόρο των πομπών, την περίφημη και μεγαλοπρεπή πύλη της Ιστάρ, επενδεδυμένη με επισμαλτωμένα πλακάκια σε μπλε σκούρο χρώμα με έγχρωμες, ανάγλυφες μορφές ζώων, που σήμερα βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βερολίνου, το παλάτι του Ναβουχοδονόσορα, τα θεμέλια του Ετεμενάνκι, του μυθικού και γνωστού ήδη από τη Βίβλο «Πύργου της Βαβέλ», κι αυτό που ο ίδιος προσδιόρισε ως Κρεμαστούς Κήπους, ή εν πάση περιπτώσει τα πανομοιότυπα θεμέλια.

Η ταύτιση ετούτων των κατασκευών με τα στηρίγματα ενός από τα Επτά Θαύματα του κόσμου έχει γίνει πολλές φορές αντικείμενο επιστημονικών συζητήσεων ή έχει απορριφθεί. Η μεγαλύτερη αντίρρηση είναι πως απέχουν πολύ από τον Ευφράτη, γεγονός που

σε πολλούς φαίνεται αποφασιστικής σημασίας είτε μιλάμε για ένα σύστημα άρδευσης με κοχλίες είτε για ένα σύστημα με υδραυλικούς τροχούς. Και τα δύο χρειάζονται άμεση παροχή νερού, το οποίο θα επέβαλλε τη γειτνίαση με τον ποταμό, κάτι που δεν ισχύει με τα ευρήματα του Κολντεβάι. Εντούτοις, αυτή η μη γειτνίαση δε θα έπρεπε να αποτελεί εμπόδιο, εφόσον ο μηχανισμός ανύψωσης θα μπορούσε μια χαρά να χύνει το νερό σε έναν αγωγό από ξύλο ή από άλλο υλικό, ο οποίος με τη σειρά του θα τροφοδοτούσε το αρδευτικό σύστημα των κήπων.

Επί της ουσίας, επομένως, το θέμα παραμένει ανοιχτό, όμως κατά τη γνώμη μας οι αντιρρήσεις που έχουν εκφραστεί δεν είναι όλες καθοριστικής σημασίας. Είναι γεγονός πως στις μέρες μας επικρατεί η άποψη πως αυτά που ο Κολντεβάι θεώρησε σαν θεμέλια των Κήπων (σύμφωνα με τον Διόδωρο αλλά εν μέρει και τον Κούρτιο Ρούφο) στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά αποθήκες τροφίμων. Πράγματι, έχει βρεθεί μια πινακίδα με σφηνοειδή γραφή που κατέγραφε την παραχώρηση λαδιού στον Ιωακείμ, αιχμάλωτο βασιλιά του Ιούδα. Επομένως, μιλάμε για κατασκευές με διοικητική μάλλον χρήση και για κτίρια που προοριζόνταν να χρησιμοποιηθούν σαν αποθήκες. Εξάλλου, η θέα από το σημείο εκείνο θα πρέπει να ήταν κοινότοπη και καθόλου εντυπωσιακή. Δε θα μπορούσε λοιπόν να είναι ένα μέρος για αναψυχή αλλά μόνο για οικονομικές και επισιτιστικές δραστηριότητες.

Πρόσφατα, η Στέφανι Ντάλεϊ στο βιβλίο της *Το μυστήριο των Κρεμαστών Κήπων της Βαβυλώνας* ανέπτυξε τη θεωρία πως οι κήποι υπήρχαν πράγματι, δε βρίσκονταν όμως στη Βαβυλώνα αλλά στη Νινευή. Ο βασιλιάς Σεναχερίμπ, που βασιλέυε μεταξύ του όγδοου και του έβδομου π.Χ. αιώνα, δήλωνε πράγματι στα επίσημα κείμενά του πως έφτιαξε ένα υδραγωγείο στην πρωτεύουσά του από το οποίο ποτίζονταν υπέροχοι κήποι. Αυτό από μόνο του θα είχε σχετική σημασία, αλλά η Αμερικανίδα ασυριολόγος στηρίζει την υπόθεσή της σε δύο αποδεικτικά στοιχεία, αναμφισβήτητα πολύ ισχυρά: το πρώτο αναφέρεται στη μαρτυρία των αρ-

χαίων πηγών, σύμφωνα με τις οποίες ένας βασιλιάς «Σύρος» ή από τη «Συρία» κατασκεύασε τους Κρεμαστούς Κήπους για να ευχαριστήσει τη γυναίκα του (ή μια παλλακίδα) που καταγόταν από τα δασώδη βουνά του Ελάμ. Όπως είδαμε ήδη, σύμφωνα με την Ντάλεϊ, ο όρος «Σύριος» σημαίνει «Ασσύριος» και «Συρία» σημαίνει «Ασσυρία». Εκτός αυτού παραθέτει μερικά σχέδια φτιαγμένα τον δέκατο ένατο αιώνα από τον Λέιαρντ, τα οποία αντιγράφουν χαμένα πρότυπα ανάγλυφα¹⁴ στα οποία απεικονίζονται κατασκευές με κολόνες που στηρίζουν κήπους. Ένα υδραγωγείο με οξυκόρυφα τόξα στηρίζει ένα κρεμαστό κανάλι που τροφοδοτεί ένα σύστημα επιφανειακής άρδευσης με αυλάκια και στα νερά του οποίου κολυμπούν ψάρια.

Πράγματι, αυτή φαίνεται να είναι η λύση του αινίγματος. Ο βασιλιάς του μύθου δεν είναι Σύριος αλλά Ασσύριος και οι κήποι υπήρχαν, βρισκόνταν όμως στον Βορρά και όχι στον Νότο, εκεί όπου τα νερά του Ζάγρου και του Ταύρου έρεαν πλούσια όλο τον χρόνο, κατεβαίνοντας από τις κορφές εκείνων των πάντα χιονισμένων πανύψηλων βουνών.

Ενισχυτικό της άποψης αυτής θα μπορούσε επίσης να είναι και το γεγονός πως οι πηγές που μιλούν για τον Ναβουχοδονόσορα, υποτιθέμενο δημιουργό των Κήπων, μολονότι δοξάζουν τον κατασκευαστή και αναστηλωτή του Ετεμενάνκι, του ναού του Μαρδούκ και του βασιλικού ανακτόρου, τηρούν απόλυτη σιωπή σε ό,τι αφορά το πρώτο από τα Επτά Θαύματα του κόσμου. Από τη στιγμή που δεν πρόκειται για παράλειψη, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως –αν και απίστευτο– αυτό που αποτελούσε θαύμα για τον κόσμο του ελληνο-μακεδονικού πολιτισμού και στη συνέχεια του ρωμαϊκού, δεν ήταν για κείνους που το είχαν κατασκευάσει. Ίσως να αποτελούσε απλώς ένα είδος πανάκριβης *divertissement** και φυσικά δεν ήταν κάποιο ιερό ή μία αυτοκρατορική κατοικία ούτε τέλος ένα εντυπωσιακό αμυντικό τείχος, κατασκευές δηλαδή ου-

* Διασκέδασης. (Σ.τ.Μ.)

σιώδεις. Εν πάση περιπτώσει, πρόκειται για ένα *argumentum ex silentio** κι επομένως μεθοδολογικά σημαντικό όχι όμως πειστικό, ακριβώς γιατί η σιωπή δεν αποκαλύπτει ούτε δηλώνει κάτι.

Ο στόχος της Ντάλεϊ να καταδείξει πως οι κήποι της Βαβυλώνας δεν ήταν με κανένα τρόπο όμοιοι με αυτούς που περιγράφονται από τις πηγές των Κρεμαστών Κήπων, με την απεικόνιση καλλιιεργούμενων αγρών όπως εμφανίζονται και παρουσιάζονται στην πινακίδα του Μερωδάχ Βαλαδάν** δεν ευσταθεί¹⁵. Τα όσα αναφέρονται στην πινακίδα δεν είναι δέντρα αλλά φαρμακευτικά φυτά, όπως ρίγανη, κρεμμύδια, σκόρδο και θυμάρι και φυσικά δεν μπορούν να συναγωνιστούν με τα ψηλόκορμα των ασσυριακών κήπων απλώς και μόνο γιατί δεν είναι φυτά πάρκων αλλά πόες περιβολιών που προοριζόνταν για μαγειρική χρήση. Όταν, αντίθετα, στη συνέχεια αναφέρονται τα γεμάτα αρώματα άγρια δέντρα που αφθονούν στους κήπους των τεχνητών λόφων της Ασσυρίας, θα πρέπει ίσως να είμαστε πιο προσεκτικοί και να μην ξεχνάμε το κλίμα στον βορρά του σύγχρονου Ιράκ, παρόμοιο με αυτό που επικρατούσε πριν από είκοσι επτά αιώνες στα ίδια μέρη.

Εξίσου μη πειστικό θεωρούμε και το σχόλιο του Κρέσγουικ Ρόλινσον, του πατέρα της σύγχρονης ασσυριολογίας, για ένα πρότυπο ανάγλυφο του Ασουρνασιρπάλ που κατά τα λεγόμενά του αναπαριστά τους Κρεμαστούς Κήπους και από το οποίο έχουν εμπνευστεί οι μεταγενέστερες περιγραφές των κλασικών συγγραφέων. Τι ανάγκη θα υπήρχε για μηχανές ανύψωσης του νερού, μια και το νερό που κατέβαινε από τα βουνά ήταν άφθονο και υπήρχαν υδραγωγεία σαν κι αυτό που περιγράψαμε προηγουμένως; Εν πάση περιπτώσει, ο κατάλογος με τα φυτά κήπου που περιγράφει ο Ασουρνασιρπάλ για το πάρκο του στη Νεμρωδ είναι εντυπωσια-

* Τεκμήριο σιγής. (Σ.τ.Μ.)

** Πήλινη πινακίδα με σφηνοειδή γραφή που απαριθμεί τα φυτά στον κήπο ενός προγενέστερου Βαβυλώνιου βασιλιά, του Μερωδάχ Βαλαδάν, που βασίλευσε από το 721-710 και το 703 π.Χ. (Σ.τ.Μ.)

κός και αντιστοιχεί πράγματι στα φυτά που αναπαριστώνται στο σχέδιο του Λείαρντ. Ο βασιλιάς αναφέρει πεύκα, κυπαρίσσια και κέδρους, αμυγδαλιές, χουρμαδιές, έβενο, ροδόξυλο, ελιές, βελανιδιές, ρείκια, καρυδιές, τσικουδιές, φράξους, έλατα, ροδιές, κυδωνιές, αχλαδιές, συκιές, αμπέλια.¹⁶

Ουσιαστικά πρόκειται για φυτά που μπορούν να αναγνωριστούν τουλάχιστον εν μέρει στα σχέδια του πρότυπου ανάγλυφου του Λείαρντ: διακρίνονται εύκολα τα κυπαρισσοειδή, μεταξύ των οποίων μπορούμε να αναγνωρίσουμε τόσο κυπαρίσσια όσο και κέδρους. Τα φυτά που κυριαρχούν είναι σίγουρα οι φοινικιές, που θα έλεγε κανείς πως είναι του τύπου *Φοίνικα του δακτυλοφόρου**. Οι πυκνοί θάμνοι διακρίνονται κι αυτοί, όχι όμως πολύ καθαρά: θα μπορούσαν να είναι τσικουδιές, φιστικιές δηλαδή, και έλατα. Είναι πιο δύσκολο να φανταστεί κανείς πως πρόκειται για βελανιδιές και φράξους, δέντρα που συνήθως έχουν ψηλό κορμό, αλλά που υπάρχουν και σε ποικιλίες νάνους με φύλλα σκληρά.

Συνοψίζοντας, οι περισσότεροι μελετητές στις μέρες μας φαίνεται να πιστεύουν πως οι Κρεμαστοί Κήποι της Βαβυλώνας δεν υπήρξαν ποτέ ή, το πολύ πολύ, αν δεχτούμε πως υπήρξαν, πρέπει να βρισκόνταν στην Ασσυρία και όχι στη Βαβυλωνία.

Παρ' όλα αυτά, παραμένει το γεγονός πως μια παράδοση πολύ ισχυρή, που συνυπάρχει στις σελίδες σημαντικών ιστορικών και γεωγράφων όπως ο Διόδωρος, ο Στράβωνας, ο Κούρτιος Ρούφος, ο Πλίνιος και άλλοι, συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης των Κήπων.¹⁷ Θα επρόκειτο επομένως για το μοναδικό από τα Επτά αρχαία Θαύματα που θα ήταν απλώς δημιούργημα της ανθρώπινης φαντασίας με σκοπό να ικανοποιήσει την προτίμηση των Ελλήνων για τα ανατολίτικα παραμύθια και θαύματα, ενώ δεν πρέπει να ξεχνάμε και τη ρομαντική πλευρά του μεγάλου ηγεμόνα ο οποίος θέλει να ευχαριστήσει τη γυναίκα του που νοσταλγεί τα δασωμένα βουνά της πατρίδας της.

* Χουρμαδιά. (Σ.τ.Μ.)

Αν παρ' όλα αυτά η μεταφορά των Κήπων στη Νινευή ή στη Νεμρώδ έχει μια κάποια λογική, καθώς δεν υπάρχει αμφιβολία πως τα σχέδια του Λέιαρντ που αφορούν χαμένα πρότυπα ανάγλυφα αναπαριστούν κάτι που μοιάζει πολύ με την περιγραφή των Κρεμαστών Κήπων έτσι όπως αυτοί εμφανίζονται στις σελίδες των κλασικών, μπορούμε άραγε να αποκλείσουμε κατηγορηματικά την πιθανότητα να υπήρχε κάτι παρόμοιο και στη Βαβυλώνα; Μπορούμε δηλαδή να αποκλείσουμε πως οι δύο υποθέσεις, τόσο η ασσυριακή όσο και η βαβυλωνιακή, δεν είναι εναλλακτικές η μία της άλλης, αλλά μπορούν να συνυπάρχουν; Η έλλειψη σύγχρονων βαβυλωνιακών πηγών εποχής δε σημαίνει απαραίτητα πως οι Κήποι δεν υπήρξαν ποτέ, δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος από τις είκοσι πέντε χιλιάδες πινακίδες του αρχείου του Ναβουχοδονόσορα δεν έχει ακόμα μεταφραστεί ούτε δημοσιοποιηθεί. Το *argumentum ex silentio*, όπως αναφέραμε, δεν μπορεί πράγματι να αποτελέσει μεθοδολογική πρόταση, μια και άπειρες μπορούν να είναι οι αιτίες αυτής της σιωπής, η οποία εν πάση περιπτώσει αξιοποιήθηκε έμμεσα από τη δήλωση του Ίρβιν Λ. Φίνκελ: «Δεν υπάρχει βαβυλωνιακή επιγραφή που να αναφέρεται σε μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή βασιλική κατασκευή, έναν κήπο που, αν είναι να πιστέψουμε στις μεταγενέστερες αναφορές τις οποίες θα παραθέσουμε εν συντομία, θα πρέπει να αποτελούσε μια εξαιρετική τεχνολογική καινοτομία».¹⁸

Αν είναι αναντίρρητο ότι ο πίνακας του Λέιαρντ αναπαριστά κρεμαστούς κήπους στο βασιλικό ανάκτορο του Σεναχερίμπ, και αν αυτοί οι κήποι εμφανίζονται συχνά στις περιγραφές των ασσυριακών κειμένων, δεν καταλαβαίνω γιατί θα έπρεπε να τοποθετήσουμε σε ένα ανάλογο θαυμαστό μέρος τη νοσταλγία μιας πριγκίπισσας για τα δάση της πατρίδας της, μια και στην περιοχή της Νινευή, της Νεμρώδ και της Χορσαμπάντ, δάση, πάρκα και λόφοι υπήρχαν άφθονα.

Αντίθετα, αυτή η ιστορία θα είχε πολύ περισσότερο νόημα στα αποπνικτικά πλατώματα της Βαβυλωνίας, όπου η έλλειψη κήπων

πρέπει να ήταν πολύ πιο αισθητή. Οι υπέροχες κατασκευές των Ασυρίων ηγεμόνων θα πρέπει να ήταν πολύ γνωστές στις πεδιάδες μεταξύ του Τίγρη και του Ευφράτη.

Η μαρτυρία του Κτησία, μολονότι τη διαβάζουμε από δεύτερο χέρι μέσα από τις σελίδες του Διόδωρου και του Στράβωνα, σε τελευταία ανάλυση θα μπορούσε να έχει ισχύ είτε σαν ανάμνηση για κάτι που είχε υπάρξει πολύ πριν από την επίσκεψή του στη Βαβυλωνία στα τέλη του πέμπτου π.Χ. αιώνα είτε σαν ερείπιο μετά βίας αναγνωρίσιμο αυτού που είχε υπάρξει.

Στους *Βίους παράλληλους* του Πλούταρχου, στο κεφάλαιο όπου ο συγγραφέας αναφέρεται στον Αρταξέρξη, μνημονεύεται η αφήγηση του Κτησία για τη σύλληψη και την εκτέλεση των Ελλήνων αρχηγών των Μυρίων από τον σατράπη Τισσαφέρνη. Ο Κτησίας αναφέρει με λεπτομέρειες ότι ο Κλέαρχος, ο Σπαρτιάτης αρχηγός τους, σίγουρος πια πως είναι καταδικασμένος σε θάνατο, ζήτησε μια χτένα και έδειξε πολύ ικανοποιημένος όταν του την έδωσαν. Προφανώς, ο Κτησίας αγνοούσε τον λόγο αυτής της ικανοποίησης, εμείς όμως ξέρουμε πως οι Σπαρτιάτες, πριν πάνε να συναντήσουν τον θάνατο, συνήθιζαν να χτενίζονται και να πλένονται. Το ίδιο είχε συμβεί και στις Θερμοπύλες πριν από την τελευταία μάχη εναντίον των Περσών. Επομένως, ο Κτησίας, έχοντας προσωπική εμπειρία του υλικού του, μπορεί να ήταν ενίοτε αξιόπιστος μάρτυρας.

Η σιωπή τόσων σημαντικών πηγών, όπως τα κείμενα σε σφηνοειδή γραφή, ίσως να εξηγείται από το γεγονός ότι οι Κρεμαστοί Κήποι θα μπορούσαν να είναι ένα έργο τόσο φιλόδοξο και εντυπωσιακό όσο και βραχύβιο λόγω της δυσκολίας στη συντήρησή του και επομένως ένα έργο που να μην μπορούσε ή να μην έπρεπε να μεταφερθεί στα επίσημα κείμενα.

Η ένσταση του Ρόμερ πως ο βαβυλωνιακός ήλιος θα είχε καταστρέψει οποιαδήποτε βλάβιση πάνω σε αναβαθμίδες πρέπει να απορριφθεί. Κυπαρίσσια, κέδροι και φοινικιές θα μπορούσαν να επιβιώσουν περίφημα ακόμα και σε λιγοστό χώμα, το ίδιο όπως

και τα ρείκια, οι ευφόρβιες, οι σχίνοι, οι τσικουδιές και οι ροδιές, ανάλογα με τη διαθεσιμότητα νερού που, κοντά σ' ένα μεγάλο ποτάμι, θα πρέπει να υπήρχε άφθονο.

Η ιδέα ενός κρεμαστού κήπου είναι τόσο γοητευτική, ώστε ενέπνευσε πολλούς ζωγράφους, κυρίως τον δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα και είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως οι συνθέσεις τους είναι κυρίως δύο τύπων: κάποιες αναπαριστούν τις κατασκευές με τις κολόνες που στηρίζουν τους κήπους· προσπαθούν δηλαδή να απεικονίσουν γραφικά την περιγραφή του Φίλωνα και άλλων αρχαίων πηγών. Αντίθετα, κάποιες άλλες, οι περισσότερες, εμπνευσμένες από την περιγραφή του Διόδωρου, αναπαριστούν κυρίως πυραμιδοειδείς, βαθμιδωτές κατασκευές τύπου ζιγκουράτ, με το τελευταίο επίπεδο όμως τόσο μεγάλο, ώστε να επιτρέπει στους ανθρώπους να κάνουν περιπάτους και να θαυμάζουν ψηλά δέντρα, κήπους εξωτικούς και ρουάκια. Ένας πραγματικός παράδεισος δηλαδή.

Τέλος, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως και στη σύγχρονη αρχιτεκτονική τοπίου, οι κρεμαστοί κήποι είναι αρκετά συχνοί τόσο στους ουρανοξύστες και στις κατοικίες στις πόλεις όσο και στα τουριστικά χωριά και σ' ένα σωρό άλλες περιπτώσεις. Προφανώς, η σύγχρονη τεχνολογία δεν έχει καμιά δυσκολία να ανεβάσει το νερό σε ύψος εκατοντάδων μέτρων και να δημιουργήσει σιντριβάνια και πηγές πολύ εντυπωσιακές. Μάλιστα, σε μερικά ξενοδοχειακά συγκροτήματα υπερπολυτελείας, σκάβονται στο έδαφος πραγματικοί χειμαρροί με πέτρες και μερικές φορές με τεράστιους τεχνητούς βράχους που δίνουν ώθηση στη ροή του νερού, δημιουργώντας δίνες και καταρράκτες.

Ο σύγχρονος άνθρωπος, τελικά, αφού με τη μαζική εξάπλωση της χρήσης του αυτοκινήτου και με τις ζώνες-υπνωτήρια των βιομηχανικών πόλεων δημιούργησε την αστική έρημο των δεκαετιών του Εξήντα και του Εβδομήντα του περασμένου αιώνα, αισθάνθηκε τελικά τη νοσταλγία για το φυσικό περιβάλλον από το οποίο κατάγεται το ανθρώπινο είδος, δημιουργώντας αρχικά μεγάλα

πάρκα και στη συνέχεια μελετώντας τρόπους διείσδυσης της βλάστησης στα κτίρια από γυαλί, χάλυβα και μπετόν. Είναι προφανές, όπως εξάλλου συνέβαινε και στην αρχαιότητα, πως πρόκειται για μια πολυτέλεια που απευθύνεται σε λίγους.

Το γουργούρισμα του νερού, το θρόισμα των φύλλων, το άρωμα των λουλουδιών και των αρωματικών φυτών δεν είναι για τις φτωχογειτονιές, που πρέπει να αρκεστούν απλώς σε μερικά «κηπάκια». Είναι παρ' όλα αυτά ενδιαφέρον να σκεφτεί κανείς πως αυτές οι αρχιτεκτονικές λύσεις θυμίζουν ξεχασμένα συναισθήματα και πως ο τεχνητός χαρακτήρας τους όχι μόνο δεν είναι δυσάρεστος αλλά, αν είναι δυνατόν, είναι ακόμα πιο συγκινητικός, μια και προκύπτει από τις πιο προηγμένες τεχνολογίες, συνδυασμένες με τις γνώσεις βοτανικής και αγρονομίας μιας όλο και πιο αναπτυγμένης περιβαλλοντικής ευαισθησίας.

Ο τυχαίος φυτικός εποικισμός των αρχαίων ερειπίων, σημάδι εγκατάλειψης και σπαρακτικής παρακμής, η φύση που ανακαταλαμβάνει χώρους που κάποτε παραδόθηκαν στις φιλόδοξες αστικές κατασκευές των αρχαίων πολιτισμών, δημιούργησε τους περασμένους αιώνες το ερειπωμένο τοπίο που ενέπνευσε τον Πιρανέζι και τόσους θιασώτες του, δεν παύει όμως να εμπνέει και στους σύγχρονους την ιδέα για μια νέα, προκλητική και τεχνολογική συνύπαρξη.

Για μία ανθρωπότητα που όλο και περισσότερο αναζητά την επιστροφή στις ρίζες της, το αρχαίο όνειρο μιας μελαγχολικής περιγίψιας γίνεται πραγματικότητα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «...Βελέστος βασιλεία τοῦ Συρίας ἄρξαντος, καὶ παράδεισος πάνυ μέγας καὶ καλός, ἔχων πάντα ὅσα ὄραι φύουσι...» (Καὶ ὁ κυβερνήτης τῆς Συρίας Βέλεστος ἔχει ἓνα πανέμορφο πάρκο με καρποφόρα δένδρα καὶ τῶν τεσσάρων εποχῶν τοῦ ἔτους...) (Ξενοφών, *Κύρου ἀνάβασις*, Α, 4, 10).

2. Ἡ Εδέμ ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὸν «παράδεισο» ποὺ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς φαντάζονταν στὶς Μακάριες Νήσους, στὰ ἀπώτατα ἄκρα τῆς Δύσης. Βλέπε μιὰ ἐπισκόπηση με σχόλια τῶν βασικῶν πηγῶν στὸ Manfredi, 1993 καὶ ἐνημερώσεις στὴν ἰσπανικὴ ἔκδοση, Manfredi, 1997.

3. Ὁ κατάλογος με τὰ Ἑπτὰ Θαύματα τοῦ κόσμου θεωρεῖται πὺς δημιουργήθηκε γύρω στὸ 140 π.Χ. ἀπὸ τὸν Ἀντίπατρο τὸν Σιδώνιο, ὁμῶς ὁ πρῶτος καὶ πλήρης κατάλογος πρέπει νὰ εἶχε συσταχθεῖ προγενέστερα, στὶς ἀρχές τοῦ τρίτου αἰῶνα, ὅταν ἐγκαινιάστηκε ὁ Φάρος τῆς Ἀλεξάνδρειας τὸ 280, καὶ τὸ 227, ὅταν ἓνας σεισμός γκρέμισε τὸν Κολοσσό τῆς Ρόδου (ποῦ ὁμῶς ἀν καὶ γκρεμισμένος, συνέχιζε νὰ παραμένει ἀντικείμενο θαυμασμοῦ). Τὸ ἔργο *Περὶ τῶν ἐπτὰ θαυμάτων* ἀποδίδεται στὸν Φίλωνα τὸν Βυζάντιο, ἐπιστήμονα καὶ μηχανικὸ, μαθητὴ ἴσως τοῦ Κτησίβιου καὶ πιθανῶς τακτικῶ ἐπισκέπτη τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Μεγάλῃς Βιβλιοθήκῃς. Ἡ ἀκμὴ τοῦ χρονολογεῖται γύρω στὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνα. Ἐλάχιστο μόνον μέρος ἀπὸ τὸ πλούσιο ἔργο τοῦ ἔχει διασωθεῖ. Δὲν εἶναι λίγοι οἱ μελετητές ποὺ πιστεύουν πὺς ἡ πατρότητα τοῦ

καταλόγου των Επτά Θαυμάτων του αποδόθηκε από ένα συγγραφέα μεταγενέστερης εποχής (5ος μ.Χ. αιώνας), προκειμένου να προσδώσει κύρος στο δικό του έργο. Πρβ. Φίλωνος Βυζαντίου, *Περί των επτά θαυμάτων*, με κριτικές σημειώσεις και παραπομπές του R. Hercher, βλ.αν. «Hortus pensilis», Parisiis MDCCCLVIII.

4. Ο Διόδωρος διαψεύδει αμέσως τις «ιστορίες των Ελλήνων» (του Κτησία;) που αποδίδουν στη Σεμίραμι την κατασκευή των Κήπων. Γενικά, σχετικά με αυτή τη μυθική βασίλισσα που οι ασυριολόγοι ταυτίζουν με τη Σαμουραμάτ, βλ. Pettinato 1985, σελ. 381 και επ.

5. Βλέπε τις εικονογραφήσεις στο Daley 2013, σελ. 24 και 25.

6. Ο Pettinato, *ό.π.*, σελ. 17, αποδίδει τους Κρεμαστούς Κήπους στον Ναβουχοδονόσορα· αυτόθι, 1992, σελ. 162 και επ. για την περιπέτεια του Γκιλγαμές και του Ενκίντου στο δάσος με τους κέδρους εναντίον του τέρατος Χουμπάμπα.

7. Για τα συστήματα ανύψωσης του νερού βλ. την αναλυτικότερη διατριβή του White, *Water raising equipment*, 1984, σελ. 32 και αυτόθι πολλαπλές αναφορές στις αρχαίες πηγές. Ιδιαίτερος για τον κοχλία, βλ. επίσης Διάφοροι Συγγραφείς, *Artifex*, 2002, σελ. 129.

8. Βλ. Dalley, *ό.π.*, σελ. 32.

9. White, *ό.π.*, σελ. 33, εικ. 23, η βιτρουβιανή παραλλαγή με αλυσίδα του τροχού με τα δοχεία. Βλ. επίσης για τον υδραυλικό τροχό *Artifex*, *ό.π.*, σελ. 131-33.

10. Βλ. την εξαιρετη αναπαράσταση της αντλίας με έμβολα του Κτησίβιου (δασκάλου του Φίλωνα του Βυζάντιου) στο *Artifex*, *ό.π.*, σελ. 134· γραφικά σχήματα λειτουργίας και πρωτότυπα κομμάτια στη σελ. 136.

11. Dalley, *ό.π.*, σελ. 63.

12. *Αυτόθι*, σελ. 3-33. Η άμεση βιβλιογραφική αναφορά του I. Finkel στο βιβλίο *Τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου*, επιμ. Peter Clayton and Martin Price, μτφρ. Σωτηροπούλου Λίλα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998, και των J. και E. Romer, 1995,

αντίθετων και των δύο στην ιδέα της ύπαρξης των Κρεμαστών Κήπων στη Βαβυλώνα, αποκαλύπτει αμέσως τις απόψεις του.

13. Με τη σειρά του ο Κτησίας είναι η βασική πηγή πληροφοριών του Πλούταρχου σε ό,τι αφορά τη ζωή του Αρταξέρξη και αποκαλείται από τον Ξενοφώντα στην *Κύρου ανάβαση* ως ο ενδιάμεσος μεταξύ του Μεγάλου Βασιλιά και του Κλέαρχου, αρχηγού των Μυρίων. Αυτός, σύμφωνα με τις ίδιες του τις δηλώσεις, φρόντισε τον Αρταξέρξη που πληγώθηκε στη μάχη στα Κούναξα (401 π.Χ.) εναντίον του αδελφού του Κύρου του νεότερου που ήθελε να τον εκθρονίσει και πιθανότατα να τον σκοτώσει. Είναι πάντα ο Κτησίας (Πλούταρχος, *αυτόθι*) που αφηγείται την εκτέλεση των Ελλήνων αρχηγών του στρατού των Μυρίων που έπεσαν σε ενέδρα βόρεια της Νινευή, κοντά στη σημερινή πόλη Ζάχο.

14. Βλ. πιο κάτω, το επεισόδιο του Κλέαρχου με τη χτένα.

15. Dalley, *ό.π.*, βλ. την εικονογράφηση στη σελ. 50 που θυμίζει πρακτικά μερικές γραφιστικές αναπαραστάσεις με τους κίονες και τα κρεμαστά επίπεδα.

16. *Αυτόθι*, σελ. 46.

17. Στο Clayton e Price, *ό.π.*, σελ. 42. Παρ' όλα αυτά ο G. Pettinato ισχυρίζεται πως δεν υπάρχει λόγος να θεωρήσουμε ότι οι Κρεμαστοί Κήποι υπήρξαν πραγματικά και ότι κατασκευάστηκαν από τον Ναβουχοδονόσορα: Pettinato, *ό.π.*, σελ. 380 και επ.

18. Βλέπε αντίστοιχα τον κατάλογο του Romer, *ό.π.*, σελ. 163. Οι μεταφράσεις αυτών των καταλόγων συνεχίζουν να παραμένουν προβληματικές σε ό,τι αφορά την αναγνώριση ενός φυτικού είδους.

Η Μεγάλη Πυραμίδα του Χέοπα στην Γκίζα· οι Κρεμαστοί Κήποι της Βαβυλώνας· ο Ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο· ο Κολοσσός της Ρόδου· το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού· ο Φάρος της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο· το άγαλμα του Δία στην Ολυμπία. Αυτά είναι τα θαύματα του αρχαίου κόσμου και ως θαύματα θεωρούνταν και τότε, πολλούς αιώνες πριν από τη γέννηση του Χριστού, ενώ συνυπήρξαν μόνο κατά την περίοδο από το 300 μέχρι το 224 π.Χ. Στη συνέχεια, το ένα μετά το άλλο καταστράφηκαν από διάφορες αιτίες, εκτός από το αρχαιότερο, την αθάνατη Πυραμίδα του Χέοπα.

Στον κλασικό κατάλογο, ο Βαλέριο Μανφρέντι προσθέτει ένα υποτιθέμενο όγδοο θαύμα. Πρόκειται για το Μαυσωλείο της Κομμαγηνής, τον τάφο-ιερό του βασιλιά Αντιόχου, που έχει ως βάση το όρος Νεμούτ Νταγ στην Ανατολία.

Ο ιστορικός και συγγραφέας αναμετριέται με τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της ανθρωπότητας και μας τα παρουσιάζει με τον πιο μεγαλειώδη τρόπο, αφηγούμενος τους μύθους και τις ιστορίες που τα συνόδευσαν, μέχρι τη στιγμή που το καθένα μοιραία πέρασε στη σφαίρα του μύθου. Μαζί με πολύτιμες αναπαραστάσεις η γοητευτική γραφή του επιτυγχάνει κάτι εκπληκτικό: ζωντανεύει μπροστά στα μάτια μας, χαρίζοντάς μας τη συγκίνηση που θα νιώθαμε αν τα επισκεπτόμασταν, έργα μοναδικής πολυπλοκότητας και τόλμης, μυθικά θαύματα, χαμένα για πάντα στον χρόνο.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 16644

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ